

Štát blahobytu

(welfare state, sociálny štát)

Dušan Štrauss

Úvod

Politika už ako cieľavedomá činnosť politikov alebo druh vykonávanej normatívnej politiky má vážne dôsledky, preto treba hľadať čo najviac faktorov, ktoré ovplyvňujú jej decízny proces. Ak pri správe vecí verejných v demokratickom politickom systéme pripustíme aj iný zmysel ako uspokojovanie vlastných a cudzích potrieb, potom sa ponúka otázka, čo to je alebo čo by to malo byť. Odpoveďou by mohla byť ideológia ako súbor prostriedkov a cieľov na dosiahnutie určitého stavu v spoločnosti s využitím noriem, hodnôt, adresnosti atď. Konceptia Welfare state alebo štátu blahobytu má na zreteli byť menej subjektívnou ako sú ideológie, ktoré sú z časti výsledkom triedneho chápania stratifikačného systému spoločnosti, či historických súvislostí. Aby sa zaistila životaschopnosť politického celku, platí Toynbeeho téza o reagovaní spoločnosti na výzvy (v našich podmienkach prostredníctvom demokratickej politickej reprezentácie), čo si vyžaduje objektívne zhodnotenie spoločenskej či politickej situácie a prijímanie nezaujatých stanovísk. Táto koncepcia má byť politikou pragmatickejšou a schopnou ďalšieho vývoja na pilieroch humanizmu, rovnosti príležitostí a profesionálnej politiky pri uvážení objektívnych faktov, stavu spoločnosti a racionálnom využívaní poznatkov exaktných vied.

Problematika témy „welfare state“, či štátu blahobytu je sama o sebe veľmi široká, ale pre potreby jej naplnenia i aplikácie využijeme nasledovné súčasti témy. A to je teoretické vymedzenie, historická verifikácia, komparatívnu metódu porovnaním s ostatnými štátmi, jej aplikovateľnosť do politického systému Slovenskej republiky a hlavne účelnosť a normatívnu hodnotu. Pozastavením sa pri normatívnom prístupe sa pokúsime nastoliť kritériá napĺňania koncepcie v podmienkach skutočného štátu v jej utilitárnom chápaní. To nielen dáva, ale zároveň otvára priestor pre komplexné poňatie tohto pojmu (a on to povoľuje) v zmysle konkrétnych politík (policy) v prvom rade a v druhom rade spôsobov, akými má byť toto realizované. Pretože spôsoby vykonávania odvetvových politík svedčia o štýle výkonu moci

ako hlavného atribútu politickej vedy. Pôjde teda nielen o ciele, ale aj prostriedky. Pretože pri nesprávne použitých prostriedkoch môže stanovený cieľ dosiahnuť efekt nižší, nie dostatočne efektívny alebo dokonca protichodný.

Táto práca je výzvou oblasti politológie ako nástroja skúmania politiky, pretože vyžaduje tak historické pramene, teoretickú špecifikáciu ako aj vnímanie politického života v reálnom kontexte. Práca si takisto klade za cieľ zistiť, či je welfare state naozaj neideologickou, pragmatickou a utilitárnou teóriou, alebo je súčasťou ideologického spektra so svojim presným umiestnením. Snažiť sa o to bude teoretickým skúmaním, ekonomickými možnosťami, historickým pohľadom, aplikovateľnosťou a nájdením toho, čo vlastne definuje ciele štátu blahobytu.

Welfare state a jej miesto v politike

Kľúčový pojem welfare state, či welfarizmus tejto práce je podobný termínu sociálny štát. Jednak z hľadiska prekladu presnejším zdá sa byť z anglického jazyka preložený „štát blahobytu“. Avšak priznanie sociálneho štátu je súborom noriem, ktoré vznikli ako dôsledok aktivity v podmienkach liberálnej demokracie. Pretože welfarizmus môže byť chybne chápaný ako prehnané uplatňovanie sociálnych vymožeností, budeme sa snažiť nájsť, čo je pre welfaristické teórie príznačné a postupom toho najprv určiť celú šírku ich záberu. Postupom nasledujúcich kapitol sa budeme snažiť tento pojem špecifikovať z najširšieho hľadiska, aby tak nadobudol terminologickú presnosť a všeobecný obsah. Zo samotného welfare vyplývajú ďalšie charakteristiky. Štát zo svojimi funkciami aspiruje na zásah do kvalitatívnej stránky života občanov minimálne už len saturáciou ich potrieb. V podmienkach spoločnosti s rozvinutou formou deľby práce umožňuje jeho občanom zapojenie sa do procesu získavania ekvivalentnej hodnoty, distribúciu verejných statkov, služieb a zdrojov. Ide o „politický systém, v ktorom štát na seba preberá zodpovednosť za sociálnu bezpečnosť každého svojho občana.“¹ Prvok egalitárny i paternalistický. Prívlastky, ktoré ho jasne odlišujú od liberálnych názorov. Štát je zodpovedný, to je jeho nová vlastnosť oproti štátu liberálnemu. Z uvedeného imanentne vyplýva jeho snaha o elimináciu negatívnych faktorov ohrozujúcich človeka v spoločnosti a podporu všetkého, čo umožňuje jeho existenciu, rozvoj, či pokrok. Konzekvence z teórie spoločenskej zmluvy majú svoje umiestnenie aj

¹ Žaloudek, K., Encyklopedie politiky, Praha 1996, str. 402

v globalizovanom svete, kedy ekonomický systém vo vzťahu so životným štýlom ľudí dosahuje značne vysoké stupňovanie pojmov ekonomická závislosť a vzácnosť. V Hobbesovom, či Rousseauovom chápaní možno dôvodiť, že legitímnosť štátu je zdôvodnená hlavne bezpečnosťou a poriadkom. Štát však svojou existenciou je i v súčasnosti hlavne ochrancom slobôd, tak ako ho definujú medzinárodné zmluvy či časti ústav. Ideové zdroje štátu blahobytu sú rôzneho druhu, preto ich uvádzame v tomto poradí:

Zdroje filozoficko-metodologické:

- utilitarizmus. Smer, ktorý považuje užitočnosť za normu pri hľadaní maximálneho blaha, pre jednotlivcov. Aj keď pôvodne mala táto koncepcia skôr význam z hľadiska morálky, je možné aplikovať ju do politiky z dôvodu toho, že pri uskutočňovaní jednotlivých politík (opatrení) sa berie zreteľ na čo najželateľnejší výsledok. V modernej politike viditeľný napr. splnením programového cieľa subjektu, ktorý je možné empiricky overiť výskumami verejnej mienky, teda takého, s ktorým je elektorát spokojný. Utilitárnu tézu je možné rozšíriť o Benthamovu aritmetiku šťastia – snahe „dosiahnuť maximum šťastia pre maximálny počet jedincov“.² Nejde však nevyhnutne o kolektivismus, sociálnu triedu, či skupinové záujmy, ale skôr o individualizmus, podľa ktorého „slobodný rozvoj individuality je prvou a podstatnou podmienkou blahobytu“.³ J. S. Mill však k slobode individua pridáva aj potrebu sociálnej kontroly.
- pragmatizmus. Je nielen zdrojom, ale aj metódou tohto typu politiky, pretože za kritérium pravdy nachádza v praktickej rovine a úspešnosti. Neideologickosť a nezaujatosť tohto prístupu potvrdzuje aj W. James: „Pravda je pomenovanie pre to, čo sa podľa nášho presvedčenia osvedčí ako dobré a je tiež dobré z určitých dokázateľných dôvodov“.⁴ Preto pri výbere postupov politiky je žiaduce konať podľa činností, ktoré sa ukázali efektívnymi.
- antropogeografické Montesquieho hľadisko prispôsobenia sa prírodným konkrétnym zákonitostiam, kedy nemožno akýkoľvek princíp politiky (jej postupy, politický systém, formy vlády) považovať za všeobecne platný. Ako tvrdí Raymond Aron:

² Durozoi, G., Roussel, A., Filozofický slovník, Praha 1994, str. 311

³ Mill, J.S., O slobode, Bratislava 1995, str. 54

⁴ James, W., Pragmatizmus, realizmus, fenomenológia, existencializmus. In: Kiczko, L., a kol., Malá antológia z diel filozofov, Bratislava, str. 113

„v každej spoločnosti musia byť inštitúcie prispôsobené zvláštnostiam jedinečnej historickej konštelácie“⁵ a to platí aj pre povahu a charakter realizovanej politiky.

- kritický racionalizmus. Keďže kroky, na ktorých predpokladoch sa naplňajú požiadavky vytvárania štátu blahobytu sú takisto z počiatku teoretické (alebo sú dôsledkom difúzneho procesu – transferu technológie), musia byť zároveň čisto antidogmatické. Popperova falzifikácia vychádza z možnosti progresívnej kritiky teórie, pretože nekritické preberanie modelov môže byť opakom stanoveného cieľa. Príkladom je zavedenie systému dôchodkových správcovsých spoločností do systému, kde nie sú vybudované kontrolné mechanizmy zabraňujúce zneužitiu penzijných fondov, čo bol aj prípad mediálneho miliardára Maxwela.

Zdroje historické:

Formovanie štátu blahobytu môžeme umiestniť do historických súvislostí industriálneho rozmachu, vznikom nových spoločenských tried, urbanizácie a nástupom nových technológií. V hospodársky výkonných oblastiach, kde dochádzalo ku konjunkturálnym zmenám vznikala potreba predchádzať negatívnym sociálnym javom, či dopadom nízkych miezd, nezamestnanosti. Pracovný proces bol príznačný zamestnávaním detskej sily, nerovnomerným zamestnávaním pohlaví a výlučnosťou vlastníctva. Nízka úroveň sociálnej mobility ako motivačného prvku dynamickej stratifikácie spoločnosti spôsobila rozdiely v spoločnosti a viedla k tradičným dôsledkom. Rozdielom v úrovni vzdelania, politickej socializácií, sociálnej interakcie, rodinnej situácii atď. Inštrumentálnemu poňatiu sociálneho štátu predchádzali rôzne charitatívne hnutia, no až v 19. storočí možno hovoriť o cieľavedomých činnostiach centrálnych vlád zavádzaním všeobecného vzdelania. Vznikli nové inštitúty ako dotácie a povinná školská dochádzka, inštitúcie v podobe inšpektorátov a organizovaných zväzov. Chronológia zavádzania welfare state, či sociálne zodpovedného štátu je v súčasnej politológii uvádzaná nasledovne:

1. Bismarckove zákonodarstvo položilo základy sociálneho štátu spoluprácou s pokrokovými vrstvami kapitálu.
2. V období pred 1. svetovou vojnou spoluprácou s umiernenými odbormi Loyd George inicioval sociálne zmeny vo Veľkej Británii. Liberálna strana zaviedla poisťný systém

⁵ Aron, R., Demokracie a totalizárizmus, Brno 1993, str. 38

proti nezamestnanosti, zdravotné poistenie a starobné dôchodky. Plán tzv. Beveridgeovej správy navrhovala vytvoriť „komplexný systém sociálneho zabezpečenia, ktorý by sprevádzal všetkých občanov od kolísky až po hrob“. ⁶

3. Najrozsiahlejšou etapou uvedenia welfare state bol New deal F. D. Roosewelta v spojených štátoch Amerických spoluprácou s oboma spomínanými subjektami. ⁷

New deal, čiže Nový údel ako plán národného oživenia ekonomiky bol súhrnom legislatívnych a inštitucionálnych opatrení vlády Spojených štátov Amerických ako reakcia na finančnú a hospodársku krízu v tridsiatych rokoch minulého storočia. Mal zabrániť chudobe obyvateľstva, ozdraviť hospodárstvo, finančný trh a dodať najmä mladým ľuďom nádej do budúcnosti. Treba však pripomenúť, že nadväznosť na hospodársku krízu a jej rozsah bola o to priamejšia, že postihnutých ľudí krachom 29 búrz v USA bola skoro jedna štvrtina z celkového počtu obyvateľstva. Dôsledky sa nenachádzali len v akciách a dividendách, ale v rastúcom počte nezamestnaných a probléme s tovarom. Liberálny štát nemal funkcionálne ani inštitucionálne predpoklady vyriešiť vzniknutú situáciu konvenčným spôsobom, preto sa sily reprezentované F. D. Rooseweltom rozhodli predložiť reformný sociálny program v podmienkach liberálnej demokracie na celonárodnej úrovni. Tento „newdealský liberalizmus“ bol považovaný nielen za novátorské zasahovanie štátu do ekonomiky a popieranie ekonomických slobody, ale aj za pokus o sociálnu revolúciu v USA. Možno ho rozdeliť na niekoľko po sebe idúcich časových úsekov:

Prvý New deal zaviedol:

- poistenie bankových rezerv,
- úrad, ktorý reguloval finančné trhy,
- kontrolu povodní a regionálneho plánovania,
- program na ochranu farmárov proti pohyblivým výkupným cenám obilia, teda zmiernenie konkurencie a snaha o obmedzenie nadprodukcie tak, že sa vyplácali dávky za pôdu, ktorá obrábaná nebola.

⁶ Heywood, A., Politické ideológie, Praha 1994, str. 49

⁷ Krieger, J., Oxfordský slovník svetovej politiky, Praha 2000, str. 795

Druhý New deal reagoval na konkrétnejšie výzvy v oblasti zamestnanosti v pokračujúcej kríze:

- nové programy pracovnej pomoci (vytvorenie nových pracovných miest)
- progresívne daňové zaťaženie,
- používanie vládnych nástrojov proti vytváraniu ekonomických monopolov,
- zákon o sociálnom zabezpečení, ktorý normatívne upravoval vzťahy medzi zamestnancami a zamestnávateľmi ako aj vytvoril starobné penzie a poistenie v nezamestnanosti a konštituoval pomoc sociálne slabým skupinám obyvateľstva.

Tretí New deal priniesol z metodologického hľadiska uplatnenie keynesianizmu, kedy štát použil expanzívnu fiskálnu politiku tým, že:

- vytvoril výdajový program, ktorý mal stimulovať zvýšenie kúpnej sily obyvateľstva na posilnenie ekonomickej aktivity,
- stanovil minimálnu mzdu a obmedzil pracovnú dobu na 40 hodín týždenne.

Pri zhodnotení výsledkov prvej komplexnej štátnej intervencie v spojených štátov možno zaujať rôzne stanoviská. V každom prípade šlo o uvedenie si potreby reflexie sociálnej situácie v štáte vo výkonnej moci a hľadanie (aj nesystémových⁸) nástrojov a opatrení, ktoré verifikovali samotní voliči tým, že zvolenie predstaviteľa tejto na západnom kontinente netradičnej (ad hoc) ekonomickej koncepcie – presiahlo ústavný rámec. Široko definované všeobecné blaho sa stalo legitímnou starosťou celonárodnej vlády.⁹ A tým sa stal New deal príkladom kapitalizmu, kontrolovaného štátom, no nielen ako tzv. krízový plán, ale aj ako druh permanentnejšej hospodárskej politiky smerujúcej k zmierňovaniu negatívnych dopadov na obyvateľstvo a zaistenie ekonomickej bezpečnosti.

Realizácia Nového údela v Spojených štátoch amerických bola príkladom reagovania na výzvy, ktoré prináša ekonomický rozvoj, nástup nových sociálnych skutočností v 20. storočí. Po prekonaní hospodárskych kríz vo viacerých štátoch sa termín sociálny štát začal akceptovať so širokou podporou politických reprezentácií. Z tábora libertarianizmu je zreteľná kritika jednak z apriórneho hľadiska a jednak z dôsledkov, ktoré sociálny štát prináša. Tým je rast štátneho aparátu a s ním spojená byrokratizácia.

⁸ Postoj Najvyššieho súdu USA bol v počiatkoch odmietavý.

⁹ Janda, K., a kol., Výzva demokracie – systém vlády v USA, Praha 1998, str. 88

Ako sme na začiatku spomenuli, intervenovanie štátu v sociálnej oblasti nemusí mať ideologické príčiny. Sám o sebe je pragmatický a tak je možné jeho uskutočňovanie v rozličnej miere v rôznych druhoch politických systémov. Kým New deal bol príkladom v podmienkach demokratickej formy vlády, tak Erhardov ekonomický zázrak so sociálnymi vymoženosťami Hitlerovho Nemecka bol príkladom v totalitnom režime v porovnateľnom dejinnom období. A takisto reagoval na krízovú situáciu. V prvom prípade to bola hospodárska kríza zavŕšená krachom na Newyorkej burze v októbri 1929 a v druhom prípade vytrhnutie Nemecka z povojnových reparácií, ktoré sa prejavovali počas tzv. Weimarskej republiky. Trhová ekonomika s prvkami socializmu Ludwiga Erharda bola založená na alokácii kapitálu, ktorý pod správou štátu môže byť efektívne distribuovaný, či investovaný. Sám však priznával opatrnosť pri distribúcii národného majetku i národných príjmov. Povojnové Nemecko si zachovalo prvky organizovanej ekonomiky s cieľom rozvíjať blahobyť obyvateľstva avšak bez socialistických prvkov. Wilhelm Roepke pojem všeobecného povinného blaha posúva na blaho individuálne a dobrovoľné. Welfare možno týmto spôsobom chápať viac adresnejšie s obmedzeným slobodným prístupom k verejným statkom a službám.

Spomínaná keynesiánska koncepcia našla svoj odraz vo viacerých vyspelých krajinách v dvadsiatom storočí. Hlavne v Spojených štátoch Amerických vplyvom technologických zmien a nástupom fordistickej organizácie výroby sa ekonomický liberalizmus s jeho problémami stal neudržateľný. Potreby častí obyvateľstva sa nedali saturovať vplyvom rastúcich nákladov. Liberálna koncepcia sa vyvíjala k stále markantnejším štátnym zásahom, štáty si stanovili za cieľ dosiahnutie všeobecného blahobytu pomocou pružného ekonomického plánovania (informatívne plánovanie, územné plánovanie, niekedy aj znárodnenie podnikov) a politiky prerozdelenia príjmov, ktorá zapájala daňový systém do služieb sociálnej ochrany.¹⁰ Minimálny štát je na ústupe vplyvom voličov, ktorí získali svoje volebné právo a ktorí vo veľkej miere pochádzajú z častí spoločnosti, ktoré svoje privilégia vplyvom sociálnych zmien nestrácajú, ale naopak získavajú. V snahe získavať podporu najširších vrstiev obyvateľstva sa vlády v dvadsiatom storočí stali pragmatickými a sociálne programy sa už nerealizujú len v krízových situáciách, ale aj v dôsledku ekonomického rastu. Ten však prináša výkyvy, či cyklické zmeny. Snahou je dosahovať dlhodobý ekonomický rast, zdravé ekonomické správanie obyvateľstva a vykazovať efektívne národné hospodárstvo so zdravou pracovnou silou. Liberálne strany prijímajú v prvej štvrtine dvadsiateho storočia koncepciu welfarizmu, pretože v oblasti slobôd nedochádza k ideologickým konfliktom.

¹⁰ Filippi-Codaccioni, A.-M., Dejiny 20. stoločí, Praha 1991, str. 64

Práve naopak. Rozšírenie zodpovednosti vlády neukrajovalo z osobných práv jedincov, ale naopak ich rozširovalo.¹¹

Zdroje ekonomické:

Štát blahobytu v sebe zahrňuje prvky sociálnej politiky ako sú služby zdravotníctva, vzdelania a rôzne podporné zamestnanecké programy ako výstupy. Ale nielen to. Jeho výstupy treba chápať v širšom kontexte reagujúc na zložité procesy svetovej ekonomiky, dostupnosť zdrojov, životné prostredie a potreby obyvateľstva. Preto má veľa súčastí, ktoré sa dynamicky prispôsobujú aktuálnym požiadavkám stavu ekonomiky a potrebám ľudí. Ako vstupy slúžia príspevky rozpočtov (štátneho, samosprávnych) a rôzne formy sporenia, či príspevkov sociálneho poistenia. Realizátorom je štát prostredníctvom svojich rozhodovacích a výkonných mocí z dôvodu svojej suverenity. Štát sa od všetkých ostatných inštitúcií v spoločnosti líši v dvoch ohľadoch:

- on a len on smie použitím násilia zasahovať do skutočných či potenciálnych výmen medzi ostatnými ľuďmi,
- on a len on získava príjmy z povinných odvodov vynucovaných násilím.¹²

Organizované ekonomiky sa opierajú o principiálne popretie myšlienky laissez-faire a nahradili neviditeľnú ruku trhu viditeľnou rukou vlády. Nastupujúca zložitost' modernej ekonomiky si priamo vyžiadala zasahovanie do slobodného trhu, ktorý nie je zo sociálneho hľadiska udržateľný. Spôsob keynesiánskej ekonómie sa riadil kritikou nedostatku efektívneho dopytu ako akcelerátora ekonomickej aktivity. Preto štátna ingerencia subsumuje v sebe potrebu zvyšovania dopytu po statkoch, službách a zdrojoch. Toto zvýšenie objemu peňazí je riešené fiskálnou politikou zníženia daní alebo zvýšenia výdavkovej časti na stimuly spotreby, či investícií aj sprístupnením úverov za pomoci vládnej monetárnej politiky. Naproti tomu súčasné ekonomické trendy hnané globalizáciou sú založené nie na stimulácií dopytu, ale na zvyšovaní ponuky. Z toho vyplýva rast spotreby, úverového zaťaženia a tvorba kapitálu v bankovom, investičnom a technologickom sektore.

V New deal realizovaná aktivistická hospodárska politika nemala však charakter všeobecnej platnosti. Z hľadiska cieľov, nástrojov, prípadne nositeľov môžeme hlavné rysy

¹¹ Heywood, A., Politické ideológie, Praha 1994, str. 49

¹² Šulajová, I., Štátne zásahy a úloha vlády v ekonomike štátu, in: Politické vedy, Banská Bystrica 2002, str. 142

štátnej intervencionistickej politiky, teda jej rámec oblasti pôsobenia môžeme podľa M. Blaškovej charakterizovať takto:

- Prioritou medzi cieľmi je plná zamestnanosť, neskoršie rozšírená o podporu ekonomického rastu.
- Hlavná pozornosť sa sústreďuje na regulovanie celkového dopytu.
- Z použitých nástrojov sa na prvé miesto dostávajú nástroje rozpočtovej fiskálnej politiky, podporované peňažnou politikou, ktorá je podriadená potrebám rozpočtovej politiky.
- Časový horizont intervencionistickej politiky je krátkodobý. Hospodárska politika reaguje na cyklické výkyvy a snaží sa ich minimalizovať.
- Dopytovo orientovaná hospodárska politika oživuje inflačné tendencie. Rôzne formy dôchodkovej politiky slúžia k tlmeniu nadmerného rastu cenovej hladiny. Extrémne výkyvy vládnej hospodárskej politiky (stop – go policy) vnášajú nové podnety do cyklického vývoja.
- Hospodárska politika je orientovaná väčšinou dovnútra. Vysoká zamestnanosť a oslabenie cyklických výkyvov sa dosahuje za cenu porúch vo vonkajšej rovnováhe.

13

Tento rámec však nemusí zohľadňovať konkrétny stav Slovenskej republiky z ekonomického hľadiska v podmienkach globalizovanej spoločnosti, kde je možné oddelenie kapitálu a pracovnej sily na jednom území. V USA vtedajší spôsob realizácie multiplikačných alebo synergických efektov v Novom údeli reflektoval na vzniknutú situáciu pri súhre faktorov, ktoré boli v ekonomike prítomné. Vlastníctvo bolo v rukách amerických podnikateľov. V podmienkach Slovenskej republiky, či ďalších transformujúcich sa krajín je problém zložitejší. Nástroje hospodárskej politiky budú preto aplikované v tretej kapitole.

Zdroje politicko-ideologické - kontext sociálneho štátu, welfarizmu a zasahovania štátu.

Napriek ideovým rozporom o legitimizáciu politických postojov sú prostriedky koncepcie welfare state neideologické, pretože sa realizujú v podmienkach akéhokoľvek politického systému ako vyjadrenie vzťahu občan – štát. S intenzitou je to však inak. Jej miera použitia už spadá pod hodnotové orientácie vyjadrené ideológiami, pretože odlišné sú ciele. Pred ich

¹³ Vincur, P. a kol., Hospodárska politika, Bratislava 2001, str. 357

objektívnym definovaním sa pokúsime uviesť pohľady z rôznych strán spektra (do akej miery, ho kto akceptuje).

Liberalizmus

Pôvodné liberálne koncepcie sa prikláňajú v rovine štátnych zásahov k Adamovi Smithovi vo vyjadrení, že „ekonomika najlepšie funguje vtedy, keď ju vláda nechá na pokoji“¹⁴. Známy princíp neviditeľnej ruky trhu však nereflektoval na stále zložitejšie prostredie ekonomické súvislosti. Z hľadiska medzinárodného obchodu uskutočňovanie autonomistických politík sa nevyhlo prakticky žiadnej ekonomike. Nástupom nových situácií (hromadné prepúšťanie, nespokojnosť robotníkov) liberáli prehodnotili svoj prístup ku štátu a jeho funkciám v zabezpečovaní sociálnej politiky a občiansku nerovnosť vyplývajúcu z príjmov sa rozhodli riešiť obhajobou intervencionistického štátu, čím popreli fundamentálne chápanie liberálov ako prežitie najvhodnejších. Tak sa v 20. storočí zmenil aj pohľad na liberálnu demokraciu v akceptovanie sociálnej demokracie pri úvahách o základných hodnotách ako je rovnosť a demokracia. Ako píše H. Kelsen: „Odhladnuc od toho, že pod rovnakou mierou hmotných statkov, ktoré má sociálna demokracia zabezpečiť všetkým občanom, sa vždy rozumie aj hojná miera, môže pojem rovnosť nadobudnúť tak rozličný význam, že je úplne nemožné stanoviť jeho konkrétnu súvislosť s pojmom demokracia.“¹⁵ Demokracia už teda nie je chápaná len ako politický rámec slobodnej ekonomiky, ale ako akceptácia správnosti rozhodnutí aj a priori iným spôsobom. Akceptuje sa tu takisto pojem rovnosti v ekonomickom zmysle.

Liberálny tábor však upozorňuje na hranice, pokiaľ má štát zasahovať do života ľudí a to potiaľ, pokiaľ začína súkromná sféra. Tej sa štát dotýkať nemá. S touto tézou sa dá polemizovať viacerými spôsobmi. Kde sú hranice súkromnej a verejnej sféry? Ako ich určiť? Nevplýva náhodou verejná sféra do sféry súkromnej tým, že určuje ekonomické a tým aj sociálne možnosti individua Sociológia pozná odlišnosti vyplývajúce z vertikálnej diferenciacie v sociálnej pozícií, či statuse človeka. Do súkromnej sféry štát svojou povahou zasahuje už len tým, že nekoná. Klasickou a nereflektujúcou novú trendy tézou priaznivcov voľnej súťaže je veta W. Humboldta: „Štát sa zdrží všetkej starostlivosti o pozitívny blahobyť

¹⁴ Heywood, A., Politické ideológie, Praha 1994, str. 40

¹⁵ Kulašik, P., Dejiny politického myslenia, Banská Bystrica 1995, str. 109

občanov a nejde ani o krok ďalej, ako je nevyhnutné na ich zabezpečenie proti nim samým a proti vonkajším nepriateľom, za žiadnym iným účelom neobmedzí ich slobodu.“¹⁶

Liberálny príklon k racionalite vedie k poznávaniu ľudských potrieb. Tým, že periodicitu legitimizačného procesu vedie k možnosti participácie na moci, teda potreba vyhrať voľby ženie každú ideovú silu dopredu, stáva sa, že ortodoxia často vedie k reformizmu a akcentovaniu nevyhnutných požiadaviek voličov. Liberáli akceptujú požiadavku štátu blahobytu, no v individualistickom chápaní (na rozdiel od socialistov). Podľa Hayeka blahobyt „nemôže byť vyjadrený jediným cieľom, ale len hierarchiou cieľov, rozsiahlou stupnicou hodnôt, v ktorej má miesto každá potreba každej osoby“. ¹⁷ Preto možno radiť koncepciu welfare state k liberálnym teóriám 20. storočia, pretože :

- obsahuje individualistický prístup,
- nemá konkrétne smerovanie (budovanie nového spoločenského zriadenia)
- nemá ambíciu stať sa komplexným vyjadrením spoločenskej vôle.

Liberáli si uvedomujú, že v záujme modernosti obsahuje aj širší význam. Niekedy to môže byť spôsobené kontextom toho, proti čomu vlastne vystupuje, alebo čomu sa prispôsobuje. V rámci politických záujmov liberalizmus pripúšťa, že demokratizácia a liberalizácia „vyplýva zo zmeneného zmyslu slobody, ktorý odvodzuje modernému liberalizmu novú politickú dimenziu, ktorá zahrňuje nielen demokratický, ale aj sociálny liberalizmus.“¹⁸

Ak liberálna politika siahla po neprimeraných prostriedkoch zasahovania štátu do ekonomiky a tým spôsobila narušenie svojich pôvodných hodnôt, vyvolala zväčša vlnu návratu k hodnotám pôvodným, prípadne k ich zosilneniu, čiže neoliberalizmus. Ten, občas reagujúci na konkrétny spoločenské podmienky a historickú situáciu úspešne čerpá zo svojho ideového potenciálu a s využitím rôznych prostriedkov ukázal schopnosť presadiť sa v danej chvíli, nie však v krízových situáciách.

¹⁶ Humboldt, W., Individuum und Staatsgewalt, Leipzig 1985 in: Barany, E., Bratislava 1989, str. 65

¹⁷ Hayek, F. A., Cesta do otroctví, Praha 1990, str. 56

¹⁸ Freiburgské tézy liberálov, Reinheck 1972. in: Kulašik, P., Liberalizmus (Antológia textov z liberalizmu), Banská Bystrica 1998, str. 180

Preto moderný liberalizmus v zmysle druhej polovice dvadsiateho storočia predstavuje sociálno-reformistickú alternatívu a pritom pokračovanie Nových údelu. Podľa cieľov, ktoré chcú dosiahnuť možno uviesť viacero metód stratégie štátnej ingerencie:

- „ingerencia zameraná na ochranu individua pred najkatastrofálnejšími dôsledkami fungovania kapitalistickej ekonomiky (napr. masová nezamestnanosť) a na podporu tých, ktorí nie sú schopní zabezpečiť sami svoje potreby – štát sociálnej bezpečnosti.
- cieľom štátnych zásahov je zaistenie čo najväčšej sociálnej a ekonomickej rovnosti a rozšírenie účasti občanov na politickom procese – štát všeobecného blahobytu
- zasahovanie je zamerané na zaistenie ekonomickej a politickej stability systému a záujmov veľkých korporácií – korporatívne orientovaný pozitívny štát“¹⁹.

V súvislosti s aktivitou štátu v oblasti zasahovania do ekonomiky s rôznymi cieľmi je nutné povedať, že objektmi pomoci nemusia byť občania primárne, ale aj sekundárne. A to prostredníctvom ekonomickej podpory ekonomických subjektov, zabezpečujúcich požadované ciele (zamestnanosť). Spôsob podpôr a ekonomických stimulov podnikom, či zahraničným investorom, ktorý je príznačný pre súčasné nové štáty Európskej únie je podobný zásahom za vlády Ronalda Reagana v USA (Daimler-Benz v Alabame).

Konzervatizmus

Konzervatizmus vo svojej podstate „mením, aby som zachovával“ neodmieta možný spôsob myslenia, ktorý akceptuje rolu štátu ako štátu, ktorý je sociálne zodpovedný. Jeho paternalistická črta dovoľuje používať zásahy štátu do ekonomiky i napriek glorifikácií slobodného trhu. V tom spočíva jeho pragmatizmus. Zachovanie rovnováhy z paternalistických dôvodov mu umožňuje akceptáciu zmiešanej ekonomiky (ako sa tomu stalo v Británii v päťdesiatych rokoch, kedy boli znárodnené banky a zavedený systém štátnej zdravotnej starostlivosti), no tieto praktické dôsledky politiky boli obhajované postojom skôr pozitívneho nacionalizmu, či organickej spoločnosti. Tento kompromis sa dá označiť ako stredná cesta. V knihe *Stredná cesta* (1938) obhajoval Harold Macmillan (premiér v rokoch 1957 – 1963) tento tzv. „plánovaný kapitalizmus, ktorý charakterizoval ako zmiešaný systém, v ktorom sa kombinujú štátne vlastníctvo, regulácia alebo riadenie niektorých stránok

¹⁹ Kulašik, P., *Liberalizmus (Antológia textov z liberalizmu)*, Banská Bystrica 1998, str. 17

ekonomickej aktivity a iniciatíva súkromného podnikania“. ²⁰ Britský konzervatizmus teda od svojich počiatkov prikladal sociálnej otázke a sociálnemu súcitu veľký význam vďaka toryovskému premiérovi Benjaminovi Disraelimu.

Kresťanskú demokraciu právom môžeme zaradiť do konzervatívneho prúdu. A to dokonca v súvislosti s problematikou welfare state, sociálneho štátu či štátnych ingerencií o to silnejšie, že vychádza z kresťanských prameňov (pápežských encyklík), kde pojmy ako solidarita a súcit vyúsťujú do chápania štátu nie minimálneho ale sociálne zodpovedného. Podobne ako konzervatizmus, má kresťanská demokracia záujem na harmonickom súžití spoločenských tried. Treba tiež rozlišovať medzi protestantskými a katolíckymi smermi.

Demokratické teórie

Problematika zasahovania štátu do ekonomiky je riešená aj v demokratických teóriách. Hoci z abstraktného hľadiska považovaná úloha štátu je oprávnená už samotnou vlastnosťou štátu ako prerozdelať. Ako píše G. Sartori, „projekt prerozdelenia plne závisí od politických prostriedkov, je zverený do rúk verejnosti, a v prípade potreby do veľmi donucujúcich rúk“. ²¹ Ako dôsledok meniaceho sa vzťahu medzi súkromným a verejným sektorom, je to práve rozhodovacia zložka politickej moci, ktorá reguluje vzťahy medzi nimi. Demokratická forma vlády v štáte nepredpokladá nečinnosť pri hlavných otázkach domácej politiky. Reguluje vzťahy medzi ekonomickými subjektami minimálne z právneho hľadiska a vytvára tak podmienky pre ich existenciu – už tým vstupuje a zasahuje do trhu. R. Dahl otvorene hovorí o „verejnom prospechu“ a zabránení poškodzovania niektorých skupín ľudí. Ako ďalej uvádza príklad súčasných vládnych zásahov do ekonomiky v Spojených štátoch:

- poistenie v prípade nezamestnanosti,
- starobné dôchodky,
- finančná stratégia zameraná proti inflácii a hospodárskemu poklesu,
- bezpečnostné predpisy: pre potraviny, lieky, letecké linky, železnice, diaľnice,
- verejná zdravotná starostlivosť, boj proti infekčným chorobám, povinné očkovanie detí,
- zdravotné poistenie,
- vzdelávanie,

²⁰ Heywood, A., Politické ideológie, Praha 1994, str. 74

²¹ Sartori, G., Teória demokracie, Bratislava 1993, str. 427

- regulácia trhov s akciami, obligáciami a inými cennými papiermi,
- regulačné plány, urbanistické členenia miest,
- predpisy a normy v oblasti stavebníctva,
- zabezpečenie trhového prostredia, bránenie vzniku monopolov a ďalších prekážok voľného obchodu,
- uvažovanie a znižovanie ciel a dovozných kvót,
- udeľovanie licencií a autorizácii: lekári, audítori, advokáti atď.,
- správa chránených území, rezervácií a rekreačných oblastí,
- stanovenie podmienok dovozu firiem, aby sa zabránilo poškodzovaniu životného prostredia,
- regulácie predaja tabakových výrobkov, aby sa obmedzil vznik závislosti, počet ochorení na rakovinu atď.²²

Z uvedených príkladov možno vyčítať aspekt jednak byrokratický, súvisiaci so správou štátu a jednak možno pozorovať určité druhy zásahov ako dôsledky anglo-amerického právneho systému s existenciou precedensu. Tak je tomu v prípadoch, kedy ako zdroj politických rozhodnutí slúžia rozhodnutia súdov. Bez ohľadu na to, či ide o štát blahobytu alebo nie (máme na mysli definovanie vykonávanej politiky) „neexistuje žiadny demokratický štát, v ktorom by sa trhovú ekonomiku obišla bez rozsiahlych štátnych zásahov, ktorých cieľom je odvrátiť jej škodlivé účinky“. ²³ Práve demokratické teórie sa stavajú antagonisticky k neoliberalnému chápaniu funkcií štátu, ktorý kriticky hodnotí sociálny štát ako neefektívny s vysokými výdavkami a neschopný prispôbovať sa výzvam globalizujúceho sveta.

Pohľad ľavicového spektra - socializmu, komunizmu a sociálnej demokracie

Základným rozdielom medzi socializmom a kritériami uplatňovania welfarizmu v podmienkach trhovej ekonomiky je socialistická požiadavka z politickej na ekonomickú prenesenú rovnosť, triedne chápanie spoločnosti a spoločné vlastníctvo výrobných síl. V oblasti zasahovania štátu do ekonomiky socialistický štát rozoznáva podľa E. Barányho dve kategórie:

²² Dahl, R., O demokracii, Praha 2001, str. 158-159

²³ Tamže, str. 159

- Prvá spočíva v rozsah a zložitosti úloh stojacich pred skoro každou súčasnou spoločnosťou (ekonomický rozvoj, ochrana životného prostredia, zachovanie mieru), ktoré si vyžadujú riešenie na úrovni jednotlivých štátov alebo prinajmenej je na zvládnutie prospešná alebo potrebná štátna účasť.
- Druhá spočíva v charaktere socialistického štátu ako hlavného nástroja výstavby socializmu s komunistickou perspektívou.²⁴

Socialistický štát má teda ďalšiu funkciu – je cieľavedomým nástrojom konkrétnej spoločenskej evolúcie. Zasahovanie berie ako riadenie. A to ako sprostredkovanie ekonomických vzťahov politickou cestou. Uvedomuje si spätnú väzbu úspešnosti politických krokov a nemožno mu však uprieť ohľad na potreby a ich ekonomický rámec, ktorý politické správanie podmieňuje. Ekonomika určuje politiku predovšetkým prostredníctvom v rôznej miere uvedomelých potrieb a z nich vyrastajúcich záujmov a prostredníctvom sociálnej (zvlášť triednej) štruktúry spoločnosti.²⁵

Ideál vytvorenia komunistickej spoločnosti aj bez revolučných téz obsahuje ďalekosiahle zmeny systému na to, aby mohol byť porovnávaný s welfarizmom a to z ohľadom i na to, že marxistické chápanie spoločensko-ekonomických formácií nastoľuje úplne nový ekonomický systém. No napriek značnému radikalizmu možno pre porovnanie rozsahu a intenzity uviesť opatrenia (zásahy) použiteľné v najvyspelejších krajinách, ktoré sú priamo uvedené v Manifeste komunistickej strany:

1. Vyvlastnenie pozemkového vlastníctva a použitie pozemkovej renty na štátne výdavky.
2. Vysoká progresívna daň.
3. Zrušenie dedičského práva.
4. Konfiškácia majetku všetkých emigrantov a rebelov.
5. Sústredenie úveru v rukách štátu prostredníctvom národnej banky so štátnym kapitálom a výhradným monopolom.
6. Sústredenie všetkej dopravy v rukách štátu.
7. Zvýšenie počtu národných tovární, výrobných nástrojov, zúrodňovanie a skvalitňovanie pôdy podľa spoločného plánu.

²⁴ Barany, E., Štát a spoločnosť, Bratislava 1989, str. 68

²⁵ Tamže, str. 83

8. Rovnaká pracovná povinnosť pre všetkých, zriadenie priemyselných armád, najmä pre poľnohospodárstvo.
9. Spojenie výroby poľnohospodárskej a priemyselnej, úsilie o postupné odstránenie rozdielu (protikladu) medzi mestom a dedinou.
10. Verejná a bezplatná výchova všetkých detí.²⁶

Príklady radikálnych zásahov do štátu samozrejme majú za následok úplné presmerovanie finančných tokov, sociálnej základne, ekonomického i politického systému. Prostriedky, ktoré navrhuje si vyžadujú kompletnú rekonštrukciu štátu i ekonomiky. Tieto ciele aktivizácie ekonomických (výrobných faktorov) majú aj humanistickú ambíciu. Namiesto starej buržoáznej spoločnosti s jej triedami a triednymi protikladmi nastúpi združenie, v ktorom je slobodný rozvoj každého jednotlivca podmienkou slobodného rozvoja všetkých.²⁷

Bližšie k welfarizmu má sociálna demokracia. V jej súčasných teóriách nachádzame potrebu plánovania ako súčasť aktivistického sociálneho štátu. Myšlienka sociálneho štátu s právom intervencií zaznieva aj u Fraenkela: „V protiklade k právnemu mysleniu minulosti, ktoré sa uspokojovalo s právnou ochranou individualistickej sféry slobody, sa súčasní právnymi myslitelia zasadujú o sociálnu, politickú a hospodársku profylaxiu s cieľom zabrániť ohrozeniu právno-štátnych princípov“.²⁸ Práve tým, že sociálna demokracia má k welfarizmu minimálne tak blízko ako moderný liberalizmus, uznáva oprávnenosť participácie štátu na plánovaní, ekonomike (a to aj zmiešanej) a zodpovednosti za blaho jednotlivca a tým aj spoločnosti. Názvoslovie existuje vo viacerých podobách:

- sociálny štát, štát sociálne zodpovedný
- welfare state, štát blahobytu
- štát liečiteľský
- štát ochranný (pečovateľský)

Všetky sa ale zhodujú na možnosti a práve účasti štátu na ekonomike, konkrétne vyjadrené na trhovom mechanizme bez čisto socialistických a komunistických postulátov. Ako píše A. Heywood: „Sociálno-demokratická tradícia začala balansovať medzi trhovou ekonomikou na

²⁶ Marx, K., Engels, F., Manifest komunistického programu, Bratislava 1973, str. 61-62

²⁷ Tamže, str. 62

²⁸ Kulašik, P., Dejiny politického myslenia, Banská Bystrica 1995, str. 151

jednej strane a štátnym intervencionizmom na strane druhej. Pritom socialisti prehodnotili svoje základné princípy a v skutočnosti nový spôsobom definovali aj socializmus.“²⁹

Enviromentalizmus, anarchizmus a mutualizmus.

Ekologické hnutia sú považované za ľavicové, hoci toto klasické radenie sa vymyká komplexnosti sociálnych systémov, preto ho ťažko plnohodnotne do tohto priestoru zaradiť. Enviromentalisti za vinníka negatívneho stavu životného prostredia vinia principiálne kapitalizmus s jeho motiváciou k tvorbe zisku aj za cenu negatívnych externalít. Napriek realizovanému socializmu a jeho praxi ich možno považovať za teoreticky ľavicové a podporujúce welfarizmus v jeho zodpovednom a širokom dôslednom chápaní.

Tradičný i teoretický anarchizmus je vymedzený v tomto prípade negatívne voči riadenému kapitalizmu (i proti štátnemu socializmu). Anarchokapitalizmus, anarchosocializmus i anarchosyndikalizmus sa však zhodnú na stanovisku proti zásahom štátu jednoducho preto, že ide o zásahy a preto, že ide o štát.

Odraz mutualistických návrhov je možné v praktickej rovine v súčasnosti nájsť vo živote neziskového sektora ako súčasti účelovo zameraných štátnych programov.

Zdroje právné:

Právne zdroje vychádzajú z definovania sociálneho štátu, ktorý zakotvujú základné zákony štátov. Pojem sociálneho štátu bol poprvýkrát definovaný vo Weimarskej republike Hermanom Hellerom, ktorý oddeľovanie štátu a hospodárstva a dualizmus štátu a spoločnosti pokladal za ideologickú ilúziu a požadoval účasť štátu v hospodárskom procese, ako aj aktívnu hospodársku a sociálnu politiku štátu.³⁰ Ústavy mnohých štátov zakotvujú prvky sociálneho štátu. Tak je tomu aj v Slovenskej republike v kapitole Hospodárske, sociálne a kultúrne práva a Práve na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva priznaním práva na slobodnú voľbu povolania, uspokojivé pracovné podmienky, odborové združenia, sociálnu ochranu znevýhodnených osôb, hmotné zabezpečenie v starobe a v nespôsobilosti na prácu, priaznivé životné prostredie, ochranu zdravia a vzdelania. Garantovaná je aj ochrana inštitútu manželstva, detí a rodiny a sloboda vedeckého bádania. Zhrnuté práva majú v prísnom chápaní len deklaratórny charakter. Prvý článok Ústavy Talianskej republiky znie:

²⁹ Heywood, A., Politické ideológie, Praha 1994, str. 123

³⁰ Klokočka, V., Ústavné systémy evropských štátů, Praha 1996, str. 95

„Taliansko je demokratická republika založená na práci“³¹ ako dôsledok kompromisu pri procese jej prijímania za účasti socialistov a komunistov. Ako sociálny štát sa definuje aj Francúzsko, Nemecko a Španielsko. K požiadavke blahobytu sa svojim definovaním hlási aj Švajčiarsko a Spojené štáty Americké. Ako sociálny štát sa nedefinuje napr. Slovensko a Rusko.

Na rozdiel od klasických písaných ústav demokratických štátov Návrh zmluvy zakladajúcej Ústavu pre Európu obsahuje ciele Únie. V oblasti welfare state sa Ústava stavia takto: „Únia sa snaží vytvárať udržateľný rozvoj Európy založený na vyváženom hospodárskom raste, na sociálnom trhovom hospodárstve a vysokou konkurencieschopnosťou, zameraným na cieľ dosiahnuť úplnú zamestnanosť a spoločenský pokrok a vysokú úroveň ochrany životného prostredia a zlepšenie jeho kvality. Bojuje proti sociálnej vylúčenosti a diskriminácii a podporuje sociálnu spravodlivosť a ochranu, rovnosť medzi ženami a mužmi, solidaritu medzi generáciami a ochranu práv detí.“³²

Záver

Pri definovaní welfarizmu sme teda vychádzali z viacerých zdrojov. Filozofické vyjadrujú apriórne požiadavky nazerania na koncepčné činnosti sociálneho štátu. Historické vychádzali z vzniknutých situácií s nastupujúcimi ad hoc ekonomickými skutočnosťami. Ideologicko-politické vychádzajú z hodnotových orientácií a sú taktiež výslednicou normatívneho teoretického uvažovania. A tie dokazujú, že mnohé politické postoje i ideologické koncepty sa v realizácii welfarizmu zbíhajú. Pojem sociálny štát je platformou pre welfare state, ktorý mu dáva pragmatický obsah. Ideologický kontext slúži zároveň na prieskum, aké skupiny ľudí môže táto koncepcia oslovit'. Pretože Welfare state je charakteristický zásahmi aj do slobodného trhu, pravdaže v prípade potreby a záujmu elektorátu.

Ekonomické zdroje ukazujú a poskytujú možnosti a prostriedky, akými je možné dosiahnuť viac-menej želané efekty. Právne zdroje dokazujú potrebu záväzného ukotvenia zodpovednej úlohy štátu a to systémovým spôsobom a skutočnosť, že v základných dokumentoch štátov sa nachádza platforma na realizáciu cielených politík welfarizmu, ktorý je v antagonistickom vzťahu k liberálnemu štátu.

³¹ Ústava Talianskej republiky (platná k 31. 10. 1993) čl. 1

³² Návrh zmluvy zakladajúcej Ústavu pre Európu, čl. 3., ods. 3

Štát blahobytu možno teda brať nielen ako reagovanie politiky na vzniknuté krízové situácie, ale aj ako modernú súčasť politiky, ktorá akceptuje trhovú mechanizmus, no zároveň aspiruje na využitie svojich legitímnych prostriedkov na dodržanie sociálnej bezpečnosti svojich obyvateľov a poskytnutia takých sociálnych produktov, aké sú v danom období pragmaticky možné a užitočné. Tieto majú byť distribuované v záujme zachovania rovnováhy medzi jednotlivými generáciami, pri harmónii koexistencie všetkých sociálnych skupín v štáte a pri dodržaní perspektív trvalo udržateľného rozvoja. Neorientuje sa len na materiálne ciele, ale na globálne a to aplikáciou na svoje vnútorné prostredie. Téma deľby o nadhodnotu nie je objektívnou, tam už zasahujú konkrétne ideológie. Štát blahobytu má zároveň motivačný charakter, pretože pri fungovaní trhu ponecháva iniciatívu a popiera stabilizáciu spoločnosti v zmysle dosahovania individuálnych cieľov. Preberá zodpovednosť za vývoj štátu a dynamicky reflektuje realitu za účelom dosiahnutia šťastia občanov, no nie poručníckym systémom, ale využitím demokratických inštitútov. Jeho podmienkou je teda fungovanie efektívneho mechanizmu prejavovania záujmov ľudu ako jedného z atribútov demokracie. Pri stanovovaní cieľov sa spolieha na exaktné metódy, ktoré poskytuje sociológia, ekonómia, demografia i samotný rozvoj politických vied. Realizácia welfare state legitimizuje hľadanie normatívnych perspektív spoločnosti cestou pohľadu vpred. Spoločnosť pre vlastný úspech potrebuje víziu, ktorá reaguje na jej schopnosti, komparatívne výhody a dáva ich do súvislosti s vývojovými trendmi a priestorom, v ktorom sa spoločnosť môže uplatniť.³³ Preto jeho univerzálnymi cieľmi sú: konkurencieschopnosť (v najširšom chápaní), úspech a trvalo udržateľný rozvoj vo vzťahu tak k občanovi ako aj štátu.

³³ Tóth, R., Koncepcia politického systému, Bratislava 1998, str. 126

Použitá literatúra:

- Aron, R., Demokracie a totalitarizmus, Brno 1993
- Barany, E., Štát a spoločnosť, Bratislava 1989
- Dahl, R., O demokracii, Praha 2001
- Durozoi, G., Roussel, A., Filozofický slovník, Praha 1994
- Filippi-Codaccioni, A.-M., Dejiny 20. storočia, Praha 1991
- Freiburgské tézy liberálov, Reinheck 1972. in: Kulašik, P., Liberalizmus (Antológia textov z liberalizmu), Banská Bystrica 1998
- Hayek, F. A., Cesta do otroctví, Praha 1990
- Heywood, A., Politické ideológie, Praha 1994
- Humboldt, W., Individuum und Staatsgewalt, Leipzig 1985 in: Barany, E., Bratislava 1989
- James, W., Pragmatizmus, realizmus, fenomenológia, existencializmus. In: Kiczko, L., a kol., Malá antológia z diel filozofov, Bratislava
- Janda, K., a kol., Výzva demokracie – systém vlády v USA, Praha 1998
- Krieger, J., Oxfordský slovník svetovej politiky, Praha 2000, str. 795
- Kulašik, P., Dejiny politického myslenia, Banská Bystrica 1995
- Kulašik, P., Liberalizmus (Antológia textov z liberalizmu), Banská Bystrica 1998
- Marx, K., Engels, F., Manifest komunistickej strany, Bratislava 1973
- Mill, J.S., O slobode, Bratislava 1995
- Sartori, G., Teória demokracie, Bratislava 1993
- Šulajová, I., Štátne zásahy a úloha vlády v ekonomike štátu, in: Politické vedy, Banská Bystrica 2002
- Tóth, R., Koncepcia politického systému, Bratislava 1998
- Vincur, P. a kol., Hospodárska politika, Bratislava 2001
- Žaloudek, K., Encyklopedie politiky, Praha 1996
- Ústava Talianskej republiky (platná k 31. 10. 1993)
- Návrh zmluvy zakladajúcej Ústavu pre Európu